

Image equivoque in *Caiete* by Emil Cioran

L'équivoque imagologique dans les *Cahiers* d'Émile Cioran

Echivocul imagologic în *Caietele* lui Emil Cioran

Bogdan Mihai DASCĂLU

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”

București, Calea 13 septembrie, nr. 13

E-mail: bmdascalu@yahoo.com

Abstract

The author studies the self-image (the self reflecting identity) and the hetero-images (the explored alterities) in Emil Cioran's Caiete. The imagological concepts are checked through a large amount of examples, the author concluding that all these image categories represent contradictory effects of an expansive subjectivity.

Résumé

L'auteur recherche l'auto-image, c'est-à-dire l'identité qui se reflète (elle-même), et les hétéro-images (des altérités contemplées) dans les Cahiers d'Emile Cioran. Les concepts imagologiques respectifs sont vérifiés à l'aide d'un grand nombre d'exemples pour conclure que toutes ces catégories d'images sont les effets contradictoires d'une subjectivité expansive.

Rezumat

Autorul cercetează autoimaginea (identitatea care se reflectă pe sine) și heteroimaginile (alteritățile contemplate) în Caietele lui Emil Cioran. Conceptele imagologice respective sunt verificate cu ajutorul unui mare număr de exemple, ajungându-se la concluzia că toate aceste categorii de imagini sunt efecte contradictorii ale unei subiectivități expansive.

Key words: *self-image, hetero-image, belonging, aversion, regret*

Mots clés: *auto-image, hétéro-image, appartenance, aversion, regret*

Cuvinte-cheie: *autoimagine, heteroimagine, apartenență, aversiune, regret*

Introducere

Imaginea a devenit, tot mai mult, obiect de studiu *pluridisciplinar*, ceea ce ar reprezenta un câștig, dacă fiecare disciplină care se apleacă asupra ei nu ar folosi conceptul într-o semnificație proprie. S-a ajuns astfel la situația în care avem atâtea definiții ale *imaginii* câte discipline au studiat-o până acum. Era de așteptat ca apariția *imagologiei* să îndrepte această stare de lucruri prin realizarea unei consens definițional. Aproape toată lumea este de acord că *imagologia* s-a desprins din *literatura comparată* [1], de care a început să se diferențieze în sensul că ea studiază imagini care au întotdeauna o coloratură națională, pe când disciplina-mamă recurge la o perspectivă supranațională. De aceea, admitând că *imagologia* are acest punct de pornire, am denumit-o „comparativă disidentă” [2]. Dar *imagologia* trebuie deosebită și de o altă orientare științifică, numită *xenologie*, care are drept obiect „procesul general de simbolizare a structurilor străinătății” [3], adică doar imaginea *celuilalt*.

Situarea ezitantă a imagologiei în câmpul studiilor umaniste a avut drept consecință și constituirea relativ târzie a arsenalului ei conceptual. Rezumând, imagologii actuali afirmă că există două varietăți fundamentale de imagini: *autoimaginea* (pe care eul și-o face despre sine însuși) și *heteroimaginea* (pe care eul o face despre altul/alții), întrucât „orice imagine provine din conștientizarea, oricât de minimă, a unui Eu raportat la un Altul, a unui Aici raportat la un Acolo. Deci imaginea este expresia, literară sau nu, a unui ecart semnificativ între două realități culturale” [4] Dar, cum este extrem de greu să te dedici unei discipline care operează cu numai doi termeni, am simțit nevoia să propun alți câțiva termeni înrudiți: *aloimaginea* (situația în care un Celălalt instituie o imagine despre un alt Celălalt), *retroimaginea* (situația în care un Celălalt acreditează o imagine despre Eu/Noi) și *ipsoimaginea* (situația în care un Eu își generează propria imagine). [5]

Imagologia consideră că unul și același Eu poate genera 4 tipuri de imagini: a mea, a lui, a noastră și a lor. Primul tip reprezintă autoimaginea, iar celelalte trei sunt heteroimagini. În primul caz, identitatea se contemplă pe ea însăși, pe când în celelalte, identitatea propune trei ipostaze ale alterității.

Sunt foarte rare textele în care pot fi întâlnite toate cele patru tipuri de imagini. Un exemplu în această privință îl reprezintă cele trei volume ale *Caietelelor* lui Emil Cioran, apărute postum și traduse ulterior în limba română. [6] Scrierea are un evident caracter confesiv, reprezentând, de fapt, autentice pagini de jurnal. Un jurnal *sui generis*, în care evenimentele biografice, de obicei derizorii, alternează cu comentarii ale unor cărți recent citite, cu reflecții personale asupra unor chestiuni care îl frământau pe autor în momentele respective și, ceea ce interesează aici, cu pasaje imagologice. Din acest punct de vedere, *Caietele* respectă condiția jurnalului, care se deosebește de memorii și autobiografii (așa cum a fost ea definită de Eugen Simion: ”jurnalul este o adițiune de fragmente, cu pauze temporale mai mari sau mai mici (uneori de zile, luni sau chiar ani între ele) și fără nicio preocupare de linearitate, continuitate în cronologie.” [7]

În cele ce urmează, voi releva, cu ajutorul unor exemple, faptul că Cioran generează toate cele patru tipuri de imagini, pe care le voi discuta cu un dublu scop: acela de a evidenția personalitatea autorului, așa cum rezultă ea dintr-un comportament imagologic, și pe acela că el poate oferi un ghid de lectură util.

1. Autoimaginea

În general, autorii manifestă o anumită pudoare de a vorbi despre ei înșiși și, cu atât mai mult, de a-și etala calitățile și de a-și dezvălui defectele. Când o fac, totuși, li se poate atribui dorința de a-l epata pe cititor sau, dimpotrivă, de a-i provoca compasiunea. De cele mai multe ori, asupra lor planează suspiciunea de nesinceritate.

Emil Cioran nu poate fi bănuț de un asemenea comportament duplicitar, căci una dintre plăcerile sale este aceea de a se scruta fără menajamente, chiar cu o anumită voluptate masochistă. El se apleacă asupra lui însuși cu o curiozitate atât de mare, de parcă ar fi vorba despre o altă persoană: „Am un curaj negativ, un curaj îndreptat împotriva-mi. Mi-am abătut viața de la sensul pe care mi l-a hotărât ea. Mi-am anulat viitorul.” [8]

Ostilitatea față de sine îl determină să se repudieze ca obiect al autoimaginii: „Ca să evit o catastrofă, trebuie neapărat să-mi reinventez o *materie*, să-mi creez noi subiecte, orice în afară de eu, orice se poate dispensa de ‚eu‘.” [9]

Nevoia de auto-ostracizare a lui Cioran este atât de mare, încât atinge uneori paroxismul: „Reproșurile, furiile, amărăciunile mele provin, toate, dintr-o nemulțumire de mine însumi pe care nimeni nu va putea vreodată s-o simtă cu aceeași intensitate. Silă de mine însumi, silă de lume.” [10]

Dar cele mai multe angoase existențiale îi sunt provocate de relațiile schizoide cu propriul trecut, cu propria ereditate, cu propriul neam, de care face eforturi să se separe prin uitare și chiar prin revoltă: „Toate aceste popoare fericite, ghiftuite: francezi, englezi... O, eu nu sunt de aici, am în spate veacuri de nefericire. M-am născut într-un popor fără noroc. Fericirea se sfârșește la Viena; mai departe, Blestemul!” [11]

Decizia de a-și abandona limba echivalează, pentru el, cu refugiul într-o altă identitate. O identitate mereu periclitată de memoria țării din care a plecat pentru totdeauna și, mai ales, de inerentele contacte cu românii: „Cu cât înaintez în vârstă, cu atât simt ce profunde sunt legăturile care mă leagă de origini. Țara mea mă obsedează: nu mă pot rupe de ea și nici n-o pot uita. În schimb, compatrioții mei mă dezamăgesc și mă irită; nu pot să-i suport.” [12]

Următoarele propoziții reprezintă veritabile reflecții imagologice, începând cu această afirmație, a cărei extremă generalitate decurge din folosirea persoanei I plural: „Nu ne place să ne vedem defectele în ceilalți” și care continuă cu revenirea la neplăcerea de a se descoperi în ceilalți: „Cu cât îi frecventez, cu atât descopăr în ei tarele mele: în fiecare văd un reproș un fel de caricatură a mea îngroșată.”

Asemenea citate se pot găsi la tot pasul în *Caiete*. Ele constituie mărturia repetată la nesfârșit despre inadaptabilitatea lui Cioran care, nemaisimțându-se cu adevărat român, nu are nici sentimentul că ar fi cu adevărat francez.

2. Heteroimaginile

a. Imaginea *noastră*

Am văzut că, atunci când se referă la români, Cioran preferă formula distanțată *compatrioții mei*. În general, el evită formula integratoare **noi**, tocmai pentru că nu are deloc sentimentul *apartenenței* la ceva. În fragmentul

„M-am născut într-o țară unde principala activitate a fiecăruia e să *regrete*. Cu siguranță, străbunii mei nu trăiau cu privirile ațintite spre viitor. Dar nu sunt eu cel care să-i condamn pentru asta. Un neam elegiac, sceptic, dezmoștenit.” [13]

el deplasează accentul de la acceptarea *apartenenței* geografice („m-am născut într-o țară”), la *apartenența* ereditară („străbunii mei”), pentru ca, în cele din urmă, să ia distanță prin excluderea persoanei I și înlocuirea ei cu persoana a III-a („un neam”).

Formula *compatrioții mei* este, de departe, cea mai convenabilă pentru acest autor: „Sunt invadat de compatrioții mei. [...] ... Partea rea cu vizitele astea este că, evocând întâmplări de demult, mă las copleșit de amintiri care capătă o asemenea forță că mă distrag, prin stăruință, de la preocupările mele.”

Faptul că un român întârzie să sosească la ora promisă îi trezește considerații în care se amestecă entuziasmul reținut și reproșul evident: „Pentru faptul că nu au sentimentul timpului, îmi felicit compatrioții *în abstract*. Când însă e vorba despre o întâlnire e altceva. E de la sine înțeles că punctualitatea nu poate însemna nimic în ochii celui care trăiește într-o durată indiferentă, într-un soi de eternitate...cotidiană. Numai că, în condițiile astea, trebuie să rămâi acasă, nu să mergi în țări unde contează fiecare clipă.” [14]

Nu este, așadar, de mirare că Cioran propune trecerea de la eu la el și de la noi la ei. Se simte stânjenit de a fi un eu care să aparțină unor noi. El are mirajul de a fi absorbit într-o alteritate în care identitatea lui să se piardă: „Toată viața am vrut să fiu altceva: spaniol, rus, german, canibal – orice în afară de ceea ce sunt. Mereu răzvrătit contra soartei, contra nașterii mele. Nebunia de a te vrea diferit de ceea ce ești, de a adopta în teorie orice condiție în afară de-a ta.” [15]

b. Imaginea *celuilalt*

Am văzut că nici eu și nici noi nu colaborează la generarea unor imagini agreabile, că Cioran este stingherit atât de propria persoană, cât și de românii cărora le admite doar calitatea de *compatrioți*. Dar nici față de celălalt atitudinea lui nu este una mai caldă. În general, o anumită persoană îl irită, când o evocă devine intransigent, necruțător nu numai cu defectele, ci și cu unele însușiri care, pentru altcineva, ar putea fi considerate pozitive. În compensație, defectul se poate bucura de atașamentul filosofului: „Lipsa lui de talent este vecină cu geniul...” [16].

Uneori, alteritatea nu este decât suportul pentru formularea unei propoziții cu iz de maximă. Așa se explică de ce identitatea ei nu mai contează, ea fiind camuflată sub semnul anonimatului: „X – îl admir pentru că nu știe cât e de ridicol.” [17]

Adeseori, Cioran adoptă față de celălalt atitudini diametral opuse, într-un fel de chiasm apreciativ, ceea ce îi permite să evite căderea în absolutism: „Tocmai am citit articolele politice ale lui Heine, scrise în 1842. Firește, totul e prăfuit – dar totodată just. [...] Din toate se desprinde, pentru cititor, o mare lecție de modestie. Aparținem timpului nostru prin mirările noastre. Să nu te entuziasmezi – deviză salutară, chiar indispensabilă pentru cine nu vrea să regrete mai târziu.” [18]

Asemenea formule ale ambiguității sunt explicate, în altă parte, prin pericolul implicat într-o admirație fără rezerve: „Vai de scriitorul pe care l-am admirat prea mult. Admirația mea se va preface curând în ură sau dezgust. Nu-i pot ierta pe cei din care mi-am făcut idoli.” [19].

Chiar și acceptarea celuilalt este motivată printr-o solidaritate maladivă: „Pascal, Dostoievski, Nietzsche, Baudelaire – toți cei de care mă simt aproape au fost suferinzi.” [20]

Femeile se bucură de un tratament mai îngăduitor, căci ele relevă grație, chiar și atunci când aceasta nu pare să fie justificată de subiect, așa cum dovedesc cele scrise despre o oarecare Doreen: „Are atât farmec și spirit, iar engleza ei e atât de frumoasă, încât a fost o adevărată încântare. Are un fel de a vorbi despre boala ei, ca despre ceva grav și în același timp un fleac, încât nu poți să n-o admiri.” [21]. Boala este un motiv suficient pentru a-și declara solidaritatea cu cineva: „James Joyce cu... *problemele lui de sănătate*. Clica celor *suferinzi*.” [22]

Dar chiar și stările de admirație sunt fluctuante, căci a-l admira pe unul îi dă sentimentul că-l nedreptățește pe un altul: „Când îl citesc pe Tolstoi, îl prefer lui Dostoievski, iar când îl citesc pe Dostoievski, îl prefer lui Tolstoi.” [23]

În general, Cioran îi suportă mai ușor pe cei dispăruți decât pe contemporani, iar dintre aceștia din urmă cei mai atacați sunt cunoscuții în viață. Trecerea timpului atenuază plăcerea agresivității. Explicația stă în faptul că din trecut sunt luați în considerare doar cei care au promovat proba timpului. Atunci când totuși se manifestă, intoleranța față de un anumit defect este numai deocamdată pusă în balanță cu o atitudine de acceptabilitate referitoare la o altă trăsătură, ca în exemplul acesta: „Încerc să-mi explic ce mă atrage la licheaua de Talleyrand. Cred că am găsit explicația: fiind cinic în teorie, nu pot fi cinic și în viață; dar îi admir pe toți cei care au acest curaj, care știu să sfideze opinia publică altfel decât în vorbe.” [24]

Imaginea celuilalt este întotdeauna imaginea cuiva anume, față de care Cioran are o tendință contestatară sau chiar o aversiune deschisă. De altfel, aversiunea este o atitudine pe care o adoptă nu numai față de indivizi, ci și față de lumea în ansamblu, chiar dacă ea implică ezitări și duplicități: „Aversiunea mea pentru lume este impură, echivocă și poate suspectă; e ceea ce mi-a permis, sunt sigur, s-o duc atâta timp.” [25]

c. Imaginea *celorlalți*

Fără îndoială, marea plăcere a lui Cioran este să descrie popoare. Referindu-se la cele pe care le-a cunoscut direct, el le tratează ca pe niște indivizi, adică le aduce elogiul și reproșuri, le recunoaște calități și defecte, este când intransigent, când dispus la concesii. Dar de fiecare dată atitudinea lui este aceea a unui om care are curajul să spună lucrurilor pe nume, să meargă până la capăt cu dezvăluirea adevărului. Firește, a unui adevăr propriu, căci gânditorul caracterizează un popor pornind de la propria lui experiență sau, câteodată, pornind de la manifestările spirituale și artistice ale neamului respectiv.

Faptul că, înainte de Cel de al Doilea Război Mondial, a trăit la München și la Berlin i-a permis să cunoască bine Germania și pe germani. Când scrie însă despre această țară și despre locuitorii ei la mai bine de două decenii de la terminarea războiului își permite să ia distanță față de experiența personală, deși uneori o invocă drept argument al afirmațiilor sale. Intensitatea trăirilor de atunci îl determină să evoce ambianța respectivă când cu vădită satisfacție: „La Berlin, la München, am trăit extazuri frecvente – ce vor rămâne pentru totdeauna *culmile* vieții mele. De atunci, n-am mai avut decât simulacre.” [26], când cu imensă neplăcere: „Prin 1934 mă aflam la

München. Trăiam într-o asemenea tensiune, încât și acum, când mă gândesc la ea, mă trec fiori. Mi se părea atunci că puțin îmi lipsește pentru a fonda o religie, iar această eventualitate îmi inspira spaime din cele mai mari. De atunci, m-am liniștit... nu fără riscuri.” [27]

Germanilor le reproșează nu atât prolixitatea cât acceptarea ei drept normă în scrierile lor: „Indiferent ce operă nemțească, poetică sau de alt gen ar câștiga forță dacă ar fi redusă măcar cu jumătate. [...] Mania de a aprofunda, de a se explica la infinit, de a nu omite nimic ne face să-i citim cu teama de a nu-i putea citi până la capăt.” [28]

Prolixitatea merge mână în mână cu didacticismul: „Nu e nimic de făcut: toți acești intelectuali germani sunt marcați de Universitate. Criteriile lor sunt școlărești. Sunt profesori până în adâncul sufletului. O nație didactică.” [29]

Marile defecte ale germanilor, pe care le enumeră cu sadism, l-au determinat să se despartă de ei, fără regrete: „Pretențiile, prolixitatea, prostia cu sistem, snobismul fără nuanțe, profunzimea bovină, cretinismul cu principii – toate astea mi-au devenit din fericire străine.” [30]

Cioran își reproșează admirația pe care a avut-o față de Germania, reproșul luând aproape alura unei pocăințe: „Admirația maladivă pe care am purtat-o Germaniei mi-a otrăvit viața. E cea mai mare nebunie a tinereții mele. Cum am putut să închin un cult unei națiuni atât de puțin interesante în fond?” [31]

La fel de categorică este și despărțirea de limba germană: „Nu mai citesc în nemțește. De luni de zile n-am mai citit până la capăt o carte în această limbă care-mi plăcea atâta. Acum ea face parte definitiv din elanurile mele trecute. [...] Am o minte suficient de clară ca să frecventez mai multă vreme fără riscuri un idiom care îndeamnă la echivoc, ba chiar trăiește pe seama lui.” [32]

Așadar, divorțurile lingvistice sunt o specialitate a lui Cioran, deși nu recurge la ele atât din convingere, cât din necesitatea de a nu trăda limba franceză.

Spre deosebire de germani, la care supunerea pe linie ierarhică este o obligație asumată cu plăcere, francezii nu o acceptă: „Francezii au toate defectele, în afară de unul: nu sunt servili. Au demonstrat-o suficient în timpul Ocupației; n-am văzut niciun francez care, pe stradă sau în altă parte, să se fi umilit în fața ocupantului ori să fi plecat capul...” [33]

Mai mult, defectele francezilor sunt prezentate într-o variantă acceptabilă sau sunt chiar elogiuate drept calități ce trebuie descoperite: „Franța are geniul mediocrității. Mediocritatea franceză are un caracter special care-i permite să țină loc de geniu.” [34]

În schimb, o calitate cum este corectitudinea în exprimare e taxată de Cioran drept un abuz atunci când este luată drept argument: „Dacă deosebirea dintre o limbă vie și una moartă este că în ultima *nu ai dreptul să faci greșeli*, atunci franceza e o limbă moartă. Când doi francezi se ceartă, dacă nu trec la violențe, ei își reproșează, ca ultim argument, greșelile de limbă.” [35]

La fel, avariția e considerată ca aflându-se la temeliea măreției naționale: „Francezii au fost un mare popor atâta timp cât au avut prejudecăți puternice, cât timp au trăit strâmtorați și au adunat. Avariția a fost la ei un semn de grandoare. Au adunat bani și în același timp virtuți.” [36]

Defectele francezilor îl irită, în măsura în care își vede în ele propriile cusururi, numai că, astfel, acestea din urmă devin mai suportabile, căci îl conving că nu distonează cu mediul în care trăiește: „Între parizieni, ale căror cusururi le împărtășesc, crizele mele de furie se țin lanț. Parizienii au darul de a mă scoate din fire, cu iritabilitatea, cu manierele impertinente, cu aerele de superioritate, cu vanitatea lor – defecte care nu-mi sunt deloc străine.” [37]

Un alt defect național, frivolitatea, este și el ridicat la rang de virtute: „În Franța, doar spiritele frivole se realizează, vreau să spun că sunt desăvârșite. Ele sunt capabile de orice, chiar și de lucruri profunde. Fiindcă în această țară frivolitatea nu e un accident, ci o dimensiune.” [38]

Concluzii

Considerațiile anterioare și îndeosebi citatele convocate în sprijin dovedesc că Emil Cioran este, și în privința generării de imagini, o personalitate puternică, ale cărei amprente se regăsesc pretutindeni. Fiecare dintre imaginile discutate încorporează o mare doză de subiectivism, lui Cioran revenindu-i meritul că ignoră stereotipurile ca expresii ale mentalului colectiv. El detestă nu

numai clișeele limbajului cotidian, ci și clișeele pe care unele popoare le-au elaborat, de-a lungul timpului, unele despre celelalte.

Desigur că exprimarea nestingherită a propriei personalități este favorizată de forma diaristică a *Caietelor* (scrise între 26 iunie 1957 și 14 noiembrie 1972, ca fragmente eterogene, notate sub aceeași dată). Autorul lor vedea în ele un spațiu lingvistic în care putea să-și adăpostească ideile, sentimentele, angoasele și furiile: „Dar acest exercițiu zilnic are partea lui bună, îmi permite să mă apropiu de cuvinte și să-mi vărs în ele, deopotrivă, obsesiile și toanele...” [39]. În *Cuvântul înainte*, Simone Boué, cea care a salvat pentru posteritate aceste pagini, notează: „Caietele l-au ajutat să se răfuiească cu universul și mai ales cu sine însuși”. [40]

Observația este riguros exactă, căci la fel ca bunul său prieten, Eugen Ionesco, Cioran se afla într-un permanent *război cu toată lumea*, cu o lume căreia îi aparținea și el. De altfel, așa cum am arătat deja, ostilitatea lui se manifestă la fel, fie că este vorba despre imaginile identității, fie despre imaginile alterității. Și într-un caz și în celălalt, el recurge la o strategie a ambiguității, prin însumarea dușmăniei și a elogiului față de una și aceeași realitate. Astfel, ajunge să sugereze că orice defect ascunde o calitate și, invers, că orice însușire bună își conține reversul, lăsând la latitudinea cititorului să decidă dacă alege una ori pe cealaltă dintre aceste atitudini contradictorii sau dacă le acceptă pe amândouă. Prin cultivarea echivocului imagologic, Emil Cioran se distanțează de aproape toți ceilalți autori de texte imagofore. El pare a fi tranșant exact în momentul în care oferă soluția compromisului între variante ireconciliabile și, invers, pare conciliant exact atunci când este necruțător cu una dintre variante. Iar formula *Caietelor* i-a dat posibilitatea să se complacă în acest joc de-a v-ați ascunselea cu sine însuși, joc la care îi este indiferent dacă participăm și noi sau nu.

Referințe

- [1] Hugo Dyserinck, *Komparatistik –Eine Einführung*, Ausgabe 3, Bonn, Bouvier Verlag, 1991, p. 126
- [2] Bogdan Mihai Dascălu, *Germanitatea și literele române*, București, Ideea Europeană, 2006, p. 12
- [3] Manasu Duala-M'bedy, *Xenologie. Die Wissenschaft vom Fremden und die Verdrängung der Humanität in der Anthropologie*, Freiburg/München, Verlag Karl Albert GmbH, 1977, p. 18-19
- [4] Daniel-Henri Pageaux, *Literatură generală și comparată*, Iași, Polirom, 2000, p. 82
- [5] Bogdan Mihai Dascălu, *Germanitatea și literele române*, București, Ideea Europeană, 2006, p. 20
- [6] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999 ; II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999; III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000
- [7] Eugen Simion, *Genurile biograficului*, București, Univers Enciclopedic, 2002, p. 22-23
- [8] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 10
- [9] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 14
- [10] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 17
- [11] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 49
- [12] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 71
- [13] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 53
- [14] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 232-233
- [15] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 8
- [16] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 6
- [17] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 39
- [18] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 147
- [19] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 146
- [20] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 329
- [21] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 128

- [22] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 139
[23] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 141
[24] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 170
[25] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 199
[26] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 305
[27] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 8
[28] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 307
[29] Emil Cioran, *Caiete*, III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000, p. 15
[30] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 309
[31] Emil Cioran, *Caiete*, III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000, p. 207
[32] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 380
[33] Emil Cioran, *Caiete*, II. 1966-1968, București, Humanitas, 1999, p. 20-21
[34] Emil Cioran, *Caiete*, III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000, p. 114
[35] Emil Cioran, *Caiete*, III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000, p. 127
[36] Emil Cioran, *Caiete*, III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000, p. 205
[37] Emil Cioran, *Caiete*, III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000, p. 205
[38] Emil Cioran, *Caiete*, III. 1967-1972, București, Humanitas, 2000, p. 277
[39] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 6
[40] Emil Cioran, *Caiete*, I. 1957-1965, București, Humanitas, 1999, p. 6

Bibliografie

- Cioran, Emil, *Caiete*, I. 1957-1965, București: Humanitas, 1999 ; II. 1966-1968, București: Humanitas, 1999; III. 1967-1972, București: Humanitas, 2000
Dascălu, Bogdan Mihai, *Germanitatea și literele române*, București: Ideea Europeană, 2006
Dyserinck, Hugo, *Komparatistik –Eine Einführung*, Ausgabe 3, Bonn: Bouvier Verlag, 1991
Duala-M'bedy, Manasu, *Xenologie. Die Wissenschaft vom Fremden und die Verdrängung der Humanität in der Anthropologie*, Freiburg/München: Verlag Karl Albert GmbH, 1977
Pageaux, Daniel-Henri, *Literatură generală și comparată*, Iași: Polirom, 2000
Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, București: Univers Enciclopedic, 2002

